

PRANAS KNIŪKŠTA LIETUVIŲ KALBOS KULTŪROS BARUOSE

Ilgametis *Kalbos kultūros* leidinio rengėjas ir redaktorius Pranas Kniūkšta 2008-ųjų rudenį šventė 75-erių metų jubiliejų.

Pranas Kniūkšta gimė 1933 m. rugsėjo 24 d. Barzdžių kaime, Salantų valsčiuje, Kretingos apskrityje, gausioje valstiečių šeimoje. Mokytis pradėjo Klausgalvų pradžios mokykloje, nuo 1946 m. mokėsi Salantų vidurinėje mokykloje ir ją baigė 1954 m.

Aukštuosius mokslus Kniūkšta ėjo Vilniaus universitete nuo 1954 iki 1959 metų, studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą. Atkakliam ir darbščiam žemaičiui mokytis sekėsi puikiai, jis domėjosi kalbos mokslo klausimais, buvo veiklus lietuvių kalbos būrelio narys, dauguma jo išlaikytų egzaminų įvertinti labai gerai. Universitetą su pagyrimu baigė 1959 metais.

Kaip turintis polinkį moklinei veiklai Kniūkšta buvo numatytas dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros institute, bet gavo charakteristiką su įrašu „ne visiškai politiškai subrendęs“, todėl buvo išsiųstas į Dieveniškų vidurinę mokyklą (Šalčininkų r.). Čia iš pradžių dirbo mokytoju, o po metų jau buvo mokymo dalies vedėjas. Pasižymėjo kaip veiklus pedagogas ir geras metodinio darbo, mokomojo proceso organizatorius, todėl buvo paskirtas Eišiškių švietimo skyriaus metodinio kabineto vedėju.

Sparti pedagoginė karjera nenuslopino noro atsidėti moksliniam darbui. 1967 m. Kniūkšta pradėjo dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sektoriuje. Tais pačiais metais įstojo į aspirantūrą, kurioje studijavo iki 1970 m. 1971 m. apgynė filologijos mokslų kandidato (dabar – daktaro) disertaciją „Būdvardžiai su priesaga -inis ir jų gramatiniai sinonimai“; o 1976 m. jos pagrindu išleido monografiją *Priesagos -inis būdvardžiai. Daryba, reikšmės, gramatiniai sinonimai*. Institute dirbo jaunesniuoju, vėliau – vyresniuoju mokslo darbuotoju. Atkurtame Lietuvių kalbos institute nuo 1991 iki 2000 m. vadovavo Kalbos kultūros skyriui. Nuo 2002 m. Institute dirba pagal sutartis.

Kalbininko mokslinė veikla įvairiapusė – daugiausia dėmesio jis skiria dabartinės lietuvių kalbos vartosenos, kalbos kultūros teorijos ir praktikos, kalbos politikos, porą pastarųjų dešimtmečių – administracinės kalbos klausimams*. Dirba kryptingai, atsiliepia į svarbiausias kalbos praktikos reikmes, kiekvieną darbą stengiasi atlikti nepriekaištingai. Būdamas reiklus sau ir kitiems, principingai kelia kalbos negeroves, argumentuotai įrodinėja jų žalą.

Tvirtą pagrindą tolesnei mokslinei veiklai įgijo rašydamas svarbiausias lietuvių kalbos gramatikas: akademinės *Lietuvių kalbos gramatikos* trečiąjį tomą, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatiką*, rusų kalba išleistą *Грамматика литовского языка*. Kniūkšta šiems leidiniams parašė po keletą skyrių. Prisdėjo ir prie norminamojo leidinio *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* parengimo.

Ilgiausiai Kniūkšta dirba prie periodinio leidinio *Kalbos kultūra* – nuo 1971 m. iki dabar, jam atidavė daugiausia jėgų ir širdies. Pirmoji pažintis su *Kalbos kultūra* buvo straipsnis 13 sąsiuvinyje (1967 m.), tik pradėjus dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros institute. Nuo 1971 m. prasideda rimtesnis darbas: iš pradžių Kniūkšta padėjo rengti sąsiuivinius, vėliau buvo redakcinės kolegijos narys, sudarytojas, atsakomasis redaktorius. Numatė leidinio kryptį, telkė autorius, reikliai redagavo jų straipsnius, kantriai mokė jaunuosius kolegas rašyti mokslinius straipsnius.

Būdamas sąsiuvinio sudarytojas, o vėliau atsakomasis redaktorius, puoselėjo leidinio principus ir jų nuosekliai laikėsi pats rašydamas straipsnius. Kniūkštos nuomone, *Kalbos kultūros* leidinyje turi būti keliami, svarstomi ir sprendžiami visiems svarbūs kalbos klausimai, pirmiausia reikia kreipti akis į naujus kalbos reiškinius, juos tirti ir vertinti.

* Lietuvių kalbos institutas išleido kalbininko darbų bibliografiją: *Pranas Kniūkšta. Bibliografija*, Vilnius, 2008, 48 p.

Kniūkštos straipsnius *Kalbos kultūroje* galima suskirstyti į keletą grupių. Reikšmingiausi iš jų, kuriuose svarstomi kalbos tvarkybos principai, keliami teoriniai kalbos kultūros klausimai. Nemaža tokių svarstymų yra straipsniuose, skirtuose pačiam leidiniui aptarti. Rašydamas apie kalbą ir jos kultūrai nusipelnusių žmonių (Kazimiero Būgos, Antano Salio, Juozo Balčikonio, Kazio Ulvydo, Kazimiero Gaivenio ir kt.) darbus ir jų reikšmę, kalbininkas atskleidžia ir savo požiūrį į kalbos norminamąją veiklą.

Didžiausią grupę sudaro straipsniai apie kanceliarinę ir administracinę kalbą, jų yra 25. Nagrinėjamų problemų ratas platus – konkrečių žodžių ir jų junginių daryba ir reikšmės, įvairių dokumentų kalbos komentarai, lietuvių kanceliarinės kalbos raida. Daug rašyta apie įmonių, įstaigų ir organizacijų pavadinimus, nuodugnai išnagrinėtas tiesioginės reikšmės ir simbolinių pavadinimų darymas, trumpinimas, kaitymas, aiškinti painesni vartosenos atvejai. Šalia straipsnių apie administracinę kalbą minėtini rašiniai apie sunkų lietuvių kalbos kelią siekiant tapti valstybine kalba, o vėliau – apie šio statuso įtvirtinimo problemas, taip pat ir Lietuvių kalbos komisijos veiklą.

Į žodžių darybos vingrybes Kniūkšta gilinasi ne viename *Kalbos kultūros* sąsiuvinyje, rašinius šia tema apibendrina straipsnis „Dėsningumai, taisyklės ir paskiri kalbos faktai“ (1980, sąs. 38, p. 23–37). Atskirai reikėtų paminėti straipsnių apie priesagos *-inis* būdvardžius ciklą.

Kalbos kultūros leidinys – viena iš svarbiausių kalbininko tribūnų. Iš viso šiam leidiniui jis parašė 90 trumpesnių ar ilgesnių straipsnių – tai beveik trečdalis visų spaudoje paskelbtų jo straipsnių. Tikimės, kad šis skaičius kasmet vis didės.

Kniūkštą visą laiką traukė ir literatūra, tiksliau – kalbinės raiškos priemonės. Apie rašytojų ir poetų kalbą rašė straipsnius, skaitė pranešimus konferencijose, o 1981 m. išleido knygą *Rašytojas ir žodis*. Nagrinėdamas rašytojų kalbą kalbininkas stengiasi derinti literatūrinį ir lingvistinį kalbos supratimą. Ir pats yra geras žodžio meistras, ypač tai mėgsta parodyti per įvairius renginius, klausytojus patraukdamas įtaigia ir vaizdinga kalba, neretai prabildamas ir žemaitiškai.

Dirbdamas kalbos norminamąjį darbą Kniūkšta visada yra pačių aktualesnių įvykių sukuryje. 1987–1991 metais buvo Lietuvių kalbos komisijos sekretorius, 1992–1999 m. – Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo narys. Daug dėjo pastangų, kad valstybinės lietuvių kalbos statusas būtų įtvirtintas ne tik teisiškai, bet ir praktiškai. Parengė Firmų vardų darymo taisyklės (1992) ir jų priedą „Pavadinimų gimininių

žodžių vartojimas ir rašymas“ (1995), kuriuos Kalbos komisija patvirtino kaip oficialius dokumentus. 1990 m. lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis išleido knygelę *Vilniaus kraštas ir lietuvių kalba*, ją rašant pravertė Dieveniškėse ir Eišiškėse įgyta patirtis.

Kalbininkas aktyviai dalyvavo Valstybinėje lietuvių kalbos komisijoje svarstant lietuvių kalbos skyrybos dalykus. Nuolat rūpinasi viešosios kalbos taisyklingumu, yra veiklus Vilniaus miesto savivaldybės Valstybinės kalbos reikalų visuomeninės komisijos narys.

Kalbos norminimo darbe Kniūkšta pripažįsta gyvosios kalbos viršenybę prieš dirbtines sistemiskas taisykles. Jis perspėja kolegas kalbininkus dėl perdėtos normalizacijos pavojaus: „Dirbdami kalbos tvarkybos darbą, turime palikti erdvės ir kalbos laisvei. Turi būti pripažįstami normų variantai ir jų laipsniškas kitimas, skiriamos didesnės (tikrosios) ir mažesnės (kodifikavimo) klaidos, skirtingi įvairių kalbos vartojimo sričių ir stilių reikalavimai, prestižinė ir paprastoji bendrinė kalba, ideališios kalbos normos ir bendrinės kalbos vartoseną“ (Kalbos tvarkybos tikslas – ugdyti kalbą. *Kalbos kultūra*, 68 sąs., 1996, p. 38–39).

Daugiau kaip porą pastarųjų dešimtmečių Kniūkšta tiria ir normina lietuvių administracinę kalbą. Kaip ekspertas vertina dokumentų projektų kalbą, teismams rašo kalbos ekspertizes, kalba seminaruose kanceliarinės kalbos klausimais. Svarbiausi šios srities darbai – su talkininkais parengti *Kanceliarinės kalbos patarimai* (pasirodė 5 knygos leidimai, o šeštasis – internetinis) ir apibendrinamoji monografija *Administracinė kalba ir jos vartoseną* (2005).

Dirbdamas mokslinį ir kalbos norminamąjį darbą Kniūkšta nepamiršo ir mokyklos reikalų: „Gyvenimas iš mokyklos reikalauja dėti tuos kalbos pamatus ir ugdyti tą nuovoką, kurią kadaise žmogus gaudavo iš šeimos ir aplinkos. Praėjo tie laikai, kai mokytojui svarbiausia buvo mokyti skaityti, rašyti ir gramatiką išmanyti. Dabar reikia mokyti ir pačios kalbos“ (Lietuvių kalbos būklė ir mokykla. *Literatūra ir menas*, 1988 m. spalio 15 d.). Puikiai suvokdamas didžiulę mokyklos atsakomybę ugdant visuomenės kalbos kultūrą, kalbininkas negalėjo likti nuošalyje. 1983 m. parengė *Mokomąjį lietuvių kalbos rašybos ir kirčiavimo žodyną* (su A. Lyberiu). Ši mokomoji priemonė pataisyta ir papildyta buvo perleista bene 10 kartų. Kitas populiarus, ne kartą perleistas, mokiniams skirtas ir jų mėgstamas leidinys yra *Lietuvių kalbos žinytas*. Kniūkšta jį sudarė ir parašė tris skyrius.

Kalbininkas paskelbė mokslo straipsnių kalbos kultūros, sociolingvistikos, grožinės literatūros kalbos, administracinės kalbos klausimais *Mokslų akademijos darbuose, Lietuvių kalbotyros klausimuose* ir kt. Reikšmingiausi iš jų sudėti į straipsnių rinkinį *Kalbos vartosena ir tvarkyba*. Kniūkšta stengiasi kuo plačiau paskleisti kalbos normas, jas nuodugniai išaiškinti paprastiems kalbos vartotojams, todėl aktualiais kalbos tvarkybos ir politikos klausimais paskelbė daug straipsnių įvairiuose laikraščiuose (*Tiesa, Tarybinis mokytojas, Lietuvos aidas, Lietuvos žinios, Literatūra ir menas, Savivaldybių žinios* ir kt.), žurnaluose (*Mūsų kalba, Gimtoji kalba, Gimtasis žodis* ir kt.), išleido kelias visuomenei skirtas knygytes: *Įstaigų, įmonių ir organizacijų pavadinimai* (2004), *Viešieji užrašai: po dokumentus ir Vilniaus gatves pasižvalgius* (2006), *Naujosios skyrybos taisyklės. Ką jos duoda ir ką patiems reikia suvokti* (2007), *Dokumentų rengimo taisyklių naujienos. Pataisymai ir nutaisymai* (2007).

Kniūkšta nuolat pabrėžia, kad kalbos mokslo darbas turi remtis praktika, kad pirmiausia reikia nagrinėti pačius aktualiausius reiškinius. Nuolatinės pastangos suderinti kalbos teoriją, praktiką ir vartotojų poreikius lėmė, kad kalbininko darbai yra vertingi ne tik kalbos mokslui, bet ir reikalingi visuomenei, tai liudija pakartotiniai (ir ne po vieną kartą) Kniūkštos parengtų veikalų leidimai.

Gražios sukakties proga norėtusi palinkėti tvirtam, daug reikšmingų darbų nuveikusiam žemaičiui naujų polėkių, kūrybinės energijos ir stiprios sveikatos.